

Zafer Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Türkiye'de Devletçilik," Teori, sayı 325, Şubat 2017, s. 10-15.

I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Türkiye'de Devletçilik

Koç Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Zafer Toprak ile I. Dünya Savaşı, Türkiye'nin devletçilik tecrübeleri ve Kaynak Yayınları tarafından yayınlanan İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi adlı kitabı üzerine yaptığımız röportajı yayınlıyoruz.

1- İttihat-Terakki ve Cihan Harbi başlıklı kitabınızda Türkiye'nin devletçiliği savaş ekonomisi içinde keşfettiğini vurguluyorsunuz. Bu konuyu biraz açabilir miyiz? 1930'larda uygulanan devletçi politikaların temelinde Cihan Harbi var diyebilir miyiz?

19. yüzyılın liberal dünyasında siyaset ile ekonomi iki farklı alandı ve ekonomiye siyasetin müdahalesi en azından kuramsal bağlamda düşünülemezdi. Bu bir anlamda klasik iktisadın, Smith'ten, Ricardo'dan, Malthus'tan devralınan zihniyetin sonucuydu. Neoklasiklerde de anlayış aynı doğrultuydu. Öte

yandan devletin görevleri büyük ölçüde adalet ve savunmayla sınırlıydı. Eğitim, sağlık ve benzeri sosyal nitelikte hizmetleri devletin dışında, vakıf ve benzeri kurumlar karşılıyordu. Bu nedenle de devletin GSMH'dan aldığı pay % 10'lar civarındaydı. Oysa I. Dünya Savaşı ile birlikte devletin savaş giderleri nedeniyle toplumsal hasıladan aldığı pay birdenbire arttı. Bu oran % 40'lar, hatta % 50'lere kadar yükseldi. Devlet ülkede üretilen hasıladan vergi, borçlanma, ve enflasyonist bir yöntem olan para basma gibi yöntemlerle bir artık transferi sağladı. Bu söylediklerim tüm savaştan ülkeler için geçerliydi. Buna Türkiye de dahildi. O tarihlerde biz buna "milli iktisat" dedik. Ama bu devletçilik diye bilinen müdahaleci anlayışın yolunu çiziyordu. Tabii 30'lu yılların devletçiliğinin kendine özgü nedenleri var. 1929 buhranı gibi... Ama özünde "milli iktisat"ın bir devamı niteliğindeydi. Milli iktisat, 1920'li yıllarda "devlet iktisadiyatı" olmak zorunda kaldı. Ülkede sermaye birikiminin olmadığı bir evrede, devletin vergi politikası ya da tekeller aracılığıyla elde ettiği tek birikimdi. Sınırlı ölçüde özel kesimdeki girişimler de devlete muhtaçtı. Nitelik onları beslemek üzere Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştu. Böylece tüm savaştan ülkelerde izlenecek olan müdahaleci, ya da "devletçi" politikaların evveliyatını I. Dünya Savaşı'nın gereklerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

2- I. Dünya Savaşının Türkiye açısından finansmanı nasıl sağlandı? Türkiye hangi kaynakları kullanarak savaşı dört yıl sürdürebildi?

I. Dünya Savaşı ile birlikte literatürde "savaş ekonomisi" ve "savaşın finansmanı" kavramları girmiş oldu. Zira bu savaş topyekun bir savaştı, Cephe gerisi diye bir şey artık yoktu. Savaştan ülkeler tüm varlıklarını ortaya koymuşlardı. Öte yandan kimse bu denli uzun sürecek bir savaş beklemiyordu. Üç dört hafta da, Noel'e kalmadan savaşın sonuçlanacağı kanısı hakimdi. Hatta Alman genelkurmayı savaşı altı haftada sonlandırmaya göre planlarını yapmıştı. Ama evdeki hesap çarşıya uymadı. Savaş dört yıl sürdü. Savaştan ülke varını yoğunu seferber etti. Tabii savaş finansmanı konusunda farklı uygulamalar oldu. Bu ülkelerin malî derinliğiyle yakından bağlantılıydı. İngiltere gibi vergi teknikleri konusunda deri birikimi olan, borç döndürebilen bir ülke bu alanda en tecrübelisiydi. Nitekim olağanüstü savaş vergileri sayesinde vergi tabanını genişletti, savaş kazançlarını etkin bir surette vergiledi. Halkın satın alma gücünü savaşın finansmanı için devlete kaydırdı. Almanya aynı malî derinliğe sahip değildi, ama etkin bir borçlanma yöntemiyle o da halkın gelirinin önemli bir kısmını, ve tasarruflarını savaş sonrası ödenmek üzere savaş bonolarıyla

devraldı. Bu iki yöntemi uygulamaktan aciz Osmanlı'nın tek çıkar yolu vardı. O da kağıt para basarak savaşı finanse etmekte. Nitekim öyle yaptı ve böylece dünyada ilk kez enflasyonu icad eden ülke oldu. Yılda % 400'e varan fiyat artışıyla Osmanlı toplumunun gelir dağılımını alt üst etti.

3- I. Dünya Savaşından Türkiye'deki farklı sınıflar nasıl etkilendi? Sınıfların güç dengesindeki değişiklikleri nasıl değerlendirmeliyiz?

Tabii % 400 enflasyon Osmanlı toplum yapısını çökertmeye yetti. Sonuç "harp zenginleri" ve "harp fakirleri"ydi. O zamana kadar iyi kötü dengelenen Osmanlı toplum yapısı ilk kez bu tür bir savrulmayla karşılaşyordu. Enflasyonist baskı Babiâli'yi cephe gerisinde büyük sorunlarla karşı karşıya bırakmıştı. Savaş yılları o güne değin alışılmışın üzerinde büyük kazanç ve vurgunların elde edildiği bir dönemdi. Darlığı gidermek amacıyla başvurulmuş karne, narh ve benzeri yöntemler istifçiliğe ve karaborsacılığa prim tanımış, kısa sürede "harp zengini" ya da "yeni zengin" diye tanımlanan bir toplumsal kesim türemişti. Savaş koşullarında gerçekleştirilen bu olağanüstü birikim sürecine İttihat ve Terakki Cemiyeti seyirci kalmış, hatta birçok kez sebep olmuştu: Seferberlik nedeniyle devletin devraldığı demiryollarında ancak iktidara yakınlık sayesinde vagon tahsisi sağlanabilmişti. Böylece, ticaretle ilişkisi olmayan, vagon tahsisi alışverişiyle uğraşan türedi zenginler ortaya çıkmıştı. Spekülasyonla mücadeleyi amaçlayan Men-i İhtikâr Heyeti de başarılı olamamış, gayrimüslim spekülâtörlerin peşine düşerek Müslüman-Türk "muhtekirler" in piyasayı denetlemelerine ortam hazırlamıştı. "Harp tüccarı," "spekülasyon erbabı," "331, 332, 333 zengini," "muhtekir" gibi tanımlarla anılan yeni zenginler savaş yıllarında İstanbul'un yaşamına alışılmadık bir görünüm kazandırmışlardı. Eğlence düşkünlüğü giderek yaygınlaşmış, toplumsal ahlak çöküntüye uğramış, İstanbul'da ilk kez kumar, alkol ve kadın ticareti geniş boyutlara ulaşmıştı. Öte yandan İstanbul yoksulluk ve sefalet yuvası olmuş, sokaklar dilenen insanlarla dolup taşmıştı. Tekin Alp, 8 Kasım 1917 günü *İktisadiyyat Mecmuası*'nda yayınlanan başyazısına "Kapitalizm devresi başlıyor" başlığını vermişti. Savaşla birlikte "milli iktisat" uygulanmaya başlanmış; Türkiye böylece "kapitalizm devresi"ne girmişti.

4- I. Dünya Savaşı Türkiye'nin uluslararası sistemle iktisadi ve mali ilişkisini

nasıl etkiledi?

I. Dünya Savaşı, kazanan kaybeden ayırt edilmeksizin tüm Avrupa'nın çöküşü olmuştu. Paris barış antlaşmaları özünde savaş çığırkanlığı yapar nitelikteydi. Yenik ülkelere büyük savaş tazminatı yüklenmiş, özellikle Almanya bu tazminatın altında sökmüş ve tarihte ilk kez hiper enflasyon denilen bir fiyat hareketiyle karşılaşmıştı. Tabii Avrupa'nın çöküşü bu ülkelerdeki finans çevrelerinin Türkiye ile olan ilişkilerini de etkiledi. Öte yandan Lozan ile birlikte Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı Türkiye'nin geçmişteki cazip sermaye ihraç ortamını da yok etti. Kapitülasyonların kaldırılışı Avrupa sermayesini büyük ölçüde caydırdı. Türkiye bundan böyle kendi yağıyla kavrulmak durumundaydı. Bu izleyeceği "denk bütçe, sağlam para" politikasının da bir gereğiydi. Ve böyle oldu. Türkiye dış borçlarını düzene soktuktan sonra kıt kanaat bir dönem yaşadı. Borçlanmamaya azami özen gösterdi. "Milli iktisat" anlayışının gereği iki dünya savaşı arası da sürdürüldü.

5- Türkiye'nin en hızlı şekilde millileştirdiği sektörlerden biri bankacılık. Hem İttihat Terakki hem de Cumhuriyet döneminde bankacılık en başarılı sektörlerin başında sayılıyor. Bankacılığa yüklenen önem nereden geliyor? Bankacılık sektörünün millileştirilmesi ile devletçi politika arasında nasıl bir ilişki var?

Türkiye'nin bağımsızlığı finans sektöründe gerçekleştireceği atılımlara bağlıydı. Bunu İttihatçı kesim daha II. Meşrutiyet yıllarında görmüştü. Nitekim bu yıllarda "millî bankacılık" anlayışı gelişti. O güne kadar tek milli banka Ziraat Bankası idi. Bir de çok sınırlı kaynağı olan Emniyet Sandığı vardı. 1908 sonrası Anadolu'da, özellikle Batı Anadolu'da yerel kredi kuruluşları kuruldu. Meşrutiyet yıllarında "millî" kredi kurumları Anadolu'nun pazara açılmış, parasallaşmış batı yörelerinde art arda kurulmuş, o güne değin gayrimüslimlerin uğraş alanı olarak bilinen bankerlik, sarraflık giderek Müslüman-Türk unsurunun eline geçmişti. II. Meşrutiyet yıllarında, özellikle Ege yöresinde, Müslüman-Türk üreticiye ve tüccara kredi kolaylıkları sağlayan bankalar ya da banka işlevi gören anonim şirketlerin yanında kredi kooperatifleri de kuruldu. Sermaye yetersizliği ve kredi olanaklarının son derece sınırlı oluşu bu yöre üreticisini ve küçük tüccarını büyük sermayenin boyunduruğu altına sokmuş, İzmir yöresinde sendikalaşan yabancı ve gayrimüslim büyük tüccar piyasada uzun yıllar fiyatları kontrol etmişti. İttihatçıların Anadolu'da hızla

örgütlenmelerinde piyasadaki bu çarpıklığın rolü büyüktü. Üretici ve küçük tüccar siyasî iktidarı ardına alarak piyasaya ağırlığını koydu. Bu da bilfiil İttihat ve Terakki bünyesinde etkin bir konum elde etmekten geçiyordu. İttihat ve Terakki başlangıçta okumuş Osmanlı aydınlarının bir hareketi iken zamanla İstanbul esnafından ve Anadolu eşrafından destek gördü; bu kesimlerde taban buldu.

II. Meşrutiyet yıllarında İttihatçıların uygulamaya soktukları “milli iktisat” politikasının belkemiğini oluşturacak olan sermaye birikimi sağlandı. Bu dönemde, taşrada kurulan “milli” bankalar, Anadolu’da doğmakta olan “orta sınıf”ın İttihat ve Terakki ile olan organik bağının somut kanıtlarını oluşturdular. İttihat ve Terakki Cemiyeti, benimsediği milliyetçilik akımı doğrultusunda “milli” bankalara önyak olmuş, üyelerini bankacılığa özendirmiş, kuruluşları sırasında gerek maddî, gerek manevî her türlü kolaylığı sağlayarak Osmanlı para piyasasını ve kredi aygıtını “millileştirme”yi amaçlamıştı. Özellikle pazar ekonomisine açılmış Batı Anadolu yörelerinde etkinleşen “milli” bankacılık faaliyetleri, piyasa için üretimde bulunan Osmanlı üreticisine kredi olanakları sağladı. Köylüyü yoksullaştıran *alivre* satışları bir ölçüde önlendi. Çiftçinin malını sendikalaşan alıcı firmalar karşısında korudu.

Meşrutiyet yıllarında giderek gücü artan Müslüman eşraf-tüccar-çiftçi, “milli” bankalar sayesinde, yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında pazarlık gücü kazandı. Eskiden yok pahasına deveciye, simsara ya da murabahacıya kaptırdığı malını yüksek fiyatla piyasaya sürebildi. Böylece, o güne değin yabancıların ve gayrimüslimlerin uğraş alanı olarak görülen bankacılık, bankerlik ve sarraflık giderek Müslüman-Türk eşrafın eline geçti.

Mütareke ve Milli Mücadele döneminde bir duraksama yaşandıysa da Cumhuriyet’in ilk yıllarında yerel bankacılık tekrar güç kazandı. 1924’te kurulan İş Bankası tüm ülkeyi kuşatmaya aday ulusal nitelikte bir bankaydı. Gazi Mustafa Kemal bankanın kuruluşunda bilfiil rol oynamıştı. Bir yıl sonra sanayileşme ve madencilik alanında devletin yatırım işlevlerini üstlenecek Devlet Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. 20’li yıllarda yerel tüccar ve eşrafının kredi talebini karşılayan çoğu tek şubeli, sınırlı olanaklı yerel bankaların sayısı kısa sürede arttı. Türkiye bankacılık tarihinde bu ikinci dalda yerel bankacılığı simgeliyordu ve “milli iktisat” normlarına uygun bir gelişmeydi.

İkinci dalga yerel bankacılık 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na takıldı. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunalım kısa sürede para piyasalarını etkiledi. Devletin, buhranla birlikte giderek devletçiliğe yönelmesine ve yatırım ağırlıklı kamu bankalarını kurmasına, para ve kredi politikalarında önemli değişikliklere gitmesine neden oldu. Türk parasının kıymetini kuruma mevzuatı uyarınca katı kambiyo denetimi uygulanmaya başlandı. Osmanlı Bankası'nın işlevlerini üstlenen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ardından sanayi ve madencilik, ya da üretime dönük alanlarda faaliyet gösterecek Sümerbank, Etibank, İller Bankası, Halk Bankası, Denizbank gibi kamu bankalarını kurdu. Bu ortam yabancı bankaların faaliyetini etkilemede gecikmedi. Önemli sayıda yabancı banka 1929-1933 döneminde Türkiye'deki faaliyetlerine son verdi. II. Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar dünya konjonktürünün de elverişsiz oluşu nedeniyle özel bankacılık ölü bir dönem yaşadı. 1933-1944 yılları arasında özel kesimde ancak iki yerel banka kurulabildi. 1910'larda ve 1920'lerde kurulan birçok tek şubeli banka kapanmak zorunda kaldı. Banka sayısı 1931'de Türkiye ölçeğinde 62 iken, 1945'te 40'a düştü. Aynı dönemde şube sayısı toplamı da 486'dan 405'e geriledi.

6- I Dünya Savaşı koşullarında yapılan iç borçlanma büyük bir önem veriyorsunuz. Bu ilk dahili istikrazı önemi nedir?

Osmanlı Devleti Tanzimat'a kadar dış borç almamıştı. 1854'e kadar dayanabildi. Andından dış borçlar geldi. Düyun-ı Umumiyye kuruldu. Bu borç sarmalı Osmanlı'yı çökerten bir etmen oldu. I. Dünya Savaşı tabii Osmanlı'yı borçlanmaksızın savaşı sürdürmesini gerektirdi. İç borç ise o güne kadar denenmemişti. İç borç insanların devlete güvenini gerektiriyordu. Öte yandan halkın olanakları da sınırlıydı. Borç verecek durumda değildi.

Ama yine de savaşın son yılında müttefik Almanya'nın teşvikiyle iç borç girişiminde bulundu. Babıâli 18 milyon Osmanlı lirası tutarında borç tahvili satarak 1918 bütçe açığını bir ölçüde halka borçlanarak karşılayabilmişti. Osmanlı basınında iç borçlanmanın ülkedeki spekülatif girişimleri bir ölçüde sınırladığı, tedavüldeki para hacmini daraltarak kâğıt paranın değerini arttırdığı, enflasyonist gelişmelerin dizginlendiği kanısı hâkimdi. İç borç Osmanlı'nın ilk kez kendi halkına borçlanma girişimiydi ve başarıyla sonuçlandı.

Babiâli 1914-18 arası 398.5 altın lirayı bulan savaş giderlerini büyük ölçüde emisyonla karşıladı. Bu giderin 42.9 milyonu normal, 203.7 milyonu olağanüstü bütçeden ödendi. Vergi gelirleri giderlerin yüzde 10'unu karşıladı. İç borçlanma girişiminden ise 18 milyon lira elde edildi. Savaşın finansmanı için Babiâli yedi tertipte 161 milyon Osmanlı lirası tutarında “evrak-ı nakdiyye” ya da kâğıt para bastı.

7- İttihat Terakki'nin savaş koşullarında iaşe sorununa ürettiği çözümler nasıl bir miras bıraktı?

İaşe politikası tüm savaştan ülkeler için geçerliydi. Kıt mal stokunu adil bir biçimde halka dağıtmak iaşe politikasının esasıydı. Türkiye'de savaş ortamında bu bir ölçüde başarılı oldu. Ama yine de İstanbul'da beslenme sorunu ayyuka çıktı. Değişik iaşe uygulamalarını gidildi. En sonunda İaşe Nezareti kuruldu. Bu arada piyasa mekanizmasının devre dışı bırakılması sonucu birçok yolsuzluk şayiaları çıktı.

İaşe Nezareti bu işleri yürütebilmek için yurt çapında bir örgüt oluşturuyordu. Taşrada da merkez teşkilatı esasları dahilinde bir örgütlenmeye gidilecekti. Belli başlı kentlerde İaşe Müdürlükleri kuruyordu. Diğer yörelerde ise birer mübaya vekili bulunacaktı. Bunların maiyetinde dağıtım ve nakliyat işleriyle uğraşacak memurlar olacaktı. Taşra iaşe memurları halkla ve özellikle üreticilerle temasta bulunacaklar ve bu temaslarında üreticileri ürkütecek ya da korkutacak herhangi bir davranıştan kaçınacaklardı. İstanbul İaşe Müdürlüğü'ne İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul kâtib-i mesullerinden Vehbi Bey getirilmişti. İaşe Nazırı Kemal Bey'in demeçlerinden anlaşıldığı kadarıyla, bakanlık ilk planda spekülasyon ortamında güç durumda kalan sabit gelimli memur kesimine el uzatmayı düşünüyordu. Savaş nedeniyle yoksullaştan bu kesime sübvansiyonlu erzak dağıtımına gidiliyor, elbise, ayakkabı ve benzer ihtiyaçları karşılanıyordu. İaşe Nezareti, ayrıca, “fukara ve muhtacın sınıf” a aş evleri aracılığıyla ucuz ya da parasız yemek dağıtmayı amaçlıyordu. Nitekim Kemal Bey, İaşe Heyeti başkanlığında bulunduğu sırada düşük bir bedel karşılığında fakir halka yemek dağıtan 25 kadar aşhane açmıştı. Bakanlık bunların sayısını arttırarak yüz bin dolayında fakirin iaşesini sağlayacaktı. Bu alanda Hilal-i Ahmer ile ortak çaba sarf edilecek, “Hilal-i Ahmer aşhaneleri” nin bulunmadığı yerlerde “İaşe Nezareti aşhaneleri” açılacaktı. Cihan Harbi devletin sosyal işlevini bir kez

daha ön plana çıkarmış ve yoksulluk devlete bilfiil açları doyurma görevini yüklemişti.

Bu yolla İttihat Terakki'ye yakın olan kimi kişilerin vurgun vurduğu söylendi. Benzer bir iâşe politikası 2. Dünya Savaşı'nda da uygulandı.

8- Türkiye'nin birinci ve ikinci beş yıllık programlar ile yaptığı tercihleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Planlar istenilen sonuçları verdi mi?

I. Dünya Savaşı tüm dünyada devletin ekonomiyi yönetmesi anlayışını getirdi. Türkiye'de de böyle oldu. Artık devletin ekonomide yönlendirici bir işlev edinmesi kaçınılmaz oldu. Buna biz Türkiye'de "milli iktisat" dedik. Daha sonra "devlet iktisadiyatı" ve nihayet "devletçilik" adını verdik. Bu arada Sovyet Rusya'da planlama gündeme gelmişti. Rusya bu sayede kısa sürede sanayileşiyordu. Buna özenen Türkiye, 1929 krizinin yarattığı darboğazı da aşabilmek için, benzer bir planlama anlayışını 1933'de uygulamaya soktu. Artı iki beş yıllık sanayi planı gündeme geldi. Ancak ikincisi 2. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya sokulamadı. Böylece Türkiye dünyada planlama uygulayan ikinci ülke olarak tarihe geçti. Bilindiği gibi ikinci planlama dalgası 1961'de Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşuyla birlikte gözlemlendi. 1963 yılından itibaren Beş Yıllık planlarla Türkiye ithal ikameci politikasını uyguladı. Türkiye ilk üç Beş Yıllık plan sayesinde yıllık % 6,9'luk bir büyüme hızı yakaladı.

9. Kaynak yayınlarından çıkan son kitabınız İttihat-Terakki ve Cihan Harbi tüm bu konuştuğumuz konuları içeriyor. Bu kitapta vardığınız sonuç nedir?

I. Dünya Savaşı neden olduğu sonuçlarıyla yeni bir yüzyılı, 20. yüzyılı başlatıyordu. Dört yıllık cephe harekâtı ardından on yıllara sığdırılmayacak sonuçlar doğurdu. Bir anlamda Cihan Harbi 1914'te başlayıp uzun bir süre soluklandıktan sonra 1945'te son buldu. İki dünya savaşı belki de tek bir savaşın iki ayrı evresiydi.

Alman ordusunun Belçika sınırını aşıp savaşı başlattığı tarihten dört yıl, üç ay, bir hafta sonra Batı cephesinde 11 Kasım 1918 günü sabah 11'de ateşkes ilan edildi. Galip ülkelerin kentleri ateşkesi büyük bir coşkuyla karşıladı. Kutlamaların bir kısmı yağmaya dönüştü ve polis müdahale gereği duydu.

Terhisin gecikmesi asker kamplarında ayaklanmalara yol açtı. Rusya, Polonya, Macaristan, Balkanlar ve Türkiye’de askerî harekât, İrlanda’da içsavaş, İtalya ve Almanya’da kargaşa savaş ertesi, kimi kez yıllarca sürdü. Doğu Avrupa’da açlıktan ve açlık sonucu grip salgınından ölenlerin sayısı cephedekiyle neredeyse aynı oldu.

I. Dünya Savaşı'nın beşerî sermaye açısından insanlığa faturası ağır oldu. Kabaca on milyon asker öldü, yirmi milyon sakat kaldı. Geçmiş savaflara oranla, cephelerde yaralananların daha yüksek bir oranı kurtarılabilirdi. Ancak, günün cerrahisi hayat kurtarıırken, sayısız askeri el, kol, ayak, bacak gibi uzuvlarından mahrum bıraktı. Savaşın maddî maliyeti bir yana, uluslararası para düzeni ve paraya güven savaşla birlikte altüst oldu. Parasal istikrarsızlık bir süre sonra 1929 Buhranı'nın temel nedenlerinden biri oldu. Siyasal dönüşümler ve çizilen yeni sınırlar özellikle Orta Avrupa, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'nun siyasî coğrafyasını değiştirdi. Savaş sonrası Habsburg, Hohenzollern, Romanov ve Osmanlı hanedanları tarihe karıştı. Siyasal değişikliklerin yanı sıra, ekonomik ve toplumsal dönüşümler dünyanın, özellikle Avrupa'nın çehresine yeni bir görünüm verdi. Kol gücü emekçisi ve kadın savaştaki katkıları sonucu marjinal konumlarından çıktılar. Başta işçi kesimi olmak üzere düşük gelirli katmanlar genel oy hakkı elde etti. Kadın birçok ülkede seçme ve seçilme hakkı kazandı. Siyaset daha derin bir tabana oturdu. Katılım bir yandan genişlerken öte yandan ideolojiler çağı başladı. Totaliter ve otoriter rejimler oluştu. Komünizm, faşizm ve nasyonal sosyalizm, demokrasi konusunda düş kırıklığına uğramış olan kitleleri cezbedi. 19. yüzyılda önemli bir yol kat etmiş olan demokrasiler kan kaybına uğradı; bir süre sonra halkın temsilcisi meclisler kapandı. Seçmenlerin yerini Führer, Duçe, El Caudillo lakaplı karizmatik kişilerin peşinde sürüklenen kitleler doldurdu. Liberal iktisat anlayışı rafa kaldırıldı; müdahalecilik, hatta devletçilik birçok ülkenin gündemine oturdu. Sovyet Devrimi'nin de etkisiyle işçi partileri ya da sosyalist partiler güçlendi; iktidara aday oldu.

Ancak, 2. Dünya Savaşı'na giden yol ilkinin hemen ardından çizilmişti. Ludendorff, Cihan Harbi'ne daha yirmili yıllarda “Birinci” Dünya Savaşı adını koymuştu. Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon ve Sevr bu gelişmenin başlangıç noktalarını oluşturuyordu. Cihan Harbi bu “uzun savaş”ın ilk evresiydi. İrredantist politikalar yenilgiye uğrayan ülkelerde hızla tırmandı. Lozan'ın Sevr'i geçersiz kılışı Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmasına yetti. Ama Almanya ergeç Versailles'ı yırtıp atacaktır ve soluklanıp savaşı sürdürecekti. Silah bırakışmayla birlikte Avrupa'nın uluslararası

ekonomideki konumu önemli bir düşüş gösterdi. Dünya üretimindeki yeri 1913'te yüzde 43 iken on yıl sonra 1923'te yüzde 34'e düştü. Dünya ticareti içinde Avrupa 1913'te yüzde 59'luk bir paya sahipken 1924'te bu pay yüzde 50 oldu. Bu konum kaybı savaşın neden olduğu yıkım ve çöküntünün yanı sıra, ABD ve Japonya'nın yükselişinden kaynaklanıyordu. Finans dünyasının merkezi bundan böyle Avrupa, ve özellikle İngiltere değil, Amerika'ydı. New York, Londra'nın yerini aldı.

I. Dünya Savaşı'nın önceki savaflara oranla uzun dönemli etkileri oldu. Ekonomik gelişmeyi dünya ölçeğinde geciktirdi. Bu gecikmeyi sayısal düzeyde saptamaya çalışan W.A. Lewis savaş öncesi büyüme oranlarından hareket ederek ekstrapolasyonla tahminlerde bulundu. Lewis'e göre savaş olmasaydı ve 1913'ten itibaren dünya ekonomisi 1890-1913 arası yıllık büyüme hızını sürdürseydi, 1929'da varılan üretim düzeylerine, besin maddelerinde 1923'e kadar, sınai ürünlerde 1924'e kadar, hammaddelerde 1927'e kadar ulaşılmış olunacaktı. Lewis'in hesaplarına göre gecikme besin maddelerinde 5,2 yıl, sınai üretimde 4,5 yıl, hammadde üretiminde 1,25 yıl idi. Lewis'in, demografik büyüme, teknolojik gelişme ve tüketici tercihleri gibi savaş dışı faktörleri göz ardı eden yöntemi eleştirilse de, savaşın ekonomik gelişme açısından ne denli olumsuz bir "kırılım" noktası olduğu artık tüm iktisat tarihçilerince kabul görmektedir. Ancak bugün nicel değerlendirmeden çok, savaşın neden olduğu yapısal değişiklikleri içeren nitel dönüşümler ön plana çıkmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı ekonomisine getirdiği yük savaşın diğer ülke ekonomilerine göre çok daha ağırdı. Sanayi toplumları görece esnek yapıları sonucu savaşa uyum sağlamakta güçlük çekmediler. Finansal yapılarının derinliği sayesinde savaş giderlerini ülkelerinde çöküntüye yol açmaksızın karşılayabildiler. Batı Avrupa'dan Doğu'ya doğru kaydıkça finans politikalarının etkinliklerinin yitirildiği görüldü. Ortak kıstas olarak kullanılabilen geçinme endeksi Batı Avrupa ülkelerinde savaş boyunca iki üç kat artış gösterirken Avusturya'da on iki kata yaklaştı, Osmanlı'da on sekiz katı aştı. Hayat pahalılığı konusunda savaşın rekoru Osmanlı İmparatorluğu'ndaydı. 1914'te 100 olan geçinme endeksi 1918'de 1823'e yükseldi. 1916'da 212 olan endeks bir yıl sonra, 1917'de 846'da ulaşarak yüzde 400'lük bir enflasyonu gündeme getirdi. Bu oran büyük bir olasılıkla, Latin Amerika ülkeleri dahil, dünya literatüründe o güne kadar ulaşılmış en yüksek yıllık enflasyon oranıydı.

Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve ardından Milli Mücadele, Cumhuriyet Türkiye'si topraklarında büyük yıkıma neden oldu. Beşerî kaynaklar ve üretim

kapasiteleri derin çöküntüye uğradı. Diğer savaşan ülkeler 1920'li yıllarda savaşta yitirdiklerini geri kazanırken, Türkiye ekonomisi uzun yıllar 1912-1922 döneminin faturasını ödemek zorunda kaldı. Şevket Pamuk'un bulgularına göre geçim düzeyi göstergesi olan, kişi başına gelir ancak 1930'ların sonlarında 1914'ün düzeyine ulaştı. Reel ücretler ise 1914 düzeyini 1950'lerde yakaladı.
